

DAVOMIYLIK FAZASINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

A. Latipov¹

Annotatsiya:

Davomiylik fazasi tilshunoslikda harakat yoki jarayonning uzluksiz davom etishini ifodalovchi kategoriya sifatida keng tahlil etiladi. Davomiylik fazasining asosiy xususiyatlari, jumladan uzluksiz harakat, vaqt doirasida mavjudlik, aspektual kategoriya bilan bog'liqlik, aniqlik va ravshanlik, davomiylikning asosiy bosqichlari va kontekstual shart-sharoitga taalluqlilik misollar bilan yoritib berilgan. Shuningdek, turli tillarda davomiylik fazasini ifodalovchi grammatik shakllar va ularning o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu tahlil davomiylik fazasining tilshunoslikda umumiy aspektual tizimdagi ahamiyatini ochib beradi va harakatning vaqt va sharoitga bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: davomiylik fazasi, uzluksiz harakat, aspektual kategoriya, vaqt doirasida mavjudlik, kontekstual shart-sharoit, fe'l shakllari, aspektual tizim, o'zbek tili davomiylik, Ingliz tili davomiylik.

doi: <https://doi.org/10.2024/80156s97>

Davomiylik fazasi tilshunoslikda harakat yoki jarayonning davom etuvchi qismini ifodalovchi kategoriya bo'lib, u turli tillarda turlicha ifodalanadi. Bu faza harakatning to'xtovsiz davomiy holatini ko'rsatib, tilning vaqtni ifodalash tizimida muhim o'rin tutadi. Quyida davomiylik fazasining asosiy xususiyatlari ko'rib chiqsak:

1. Uzluksiz Harakatni Ifodalash

Davomiylik fazasi, avvalo, harakatning uzluksiz davom etishini ifodalaydi. Bu harakat boshdan oxirigacha uzilishsiz davom etayotgan jarayonni aks ettiradi. Masalan, "U yozyapti" iborasida "yozyapti" fe'li aynan harakatning davomiylikni bildiradi, bunda jarayon davom etayotganligi, to'xtash vaqti kelmaganligi ma'lum qilinadi.

Uzluksiz harakatni ifodalovchi davomiylik fazasiga oid quyidagi misollar jarayonning uzluksiz davom etishini ko'rsatadi:

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
Men kitob o'qiyapman. – Bu jumlada o'qiyapman fe'li harakatning hozirgi paytda uzluksiz davom etayotganligini bildiradi.	She is reading a book. – Bu iborada is reading davomiy shakli harakatning ayni paytda davom etayotganligini ko'rsatadi.
Ular film ko'rishyapti. – Bu yerda ko'rishyapti fe'li harakatning davom etayotganligini va hali tugamaganligini ta'kidlaydi.	They are watching a movie. – Are watching ifodasi harakatning uzluksiz davom etayotganligini bildiradi.
Biz yomg'irda yurib turibmiz. – Yurib turibmiz iborasi jarayonning uzluksiz davom etayotganini anglatadi.	I am working on my project. – Am working iborasi ishning ayni damda uzluksiz davom etayotganini ta'kidlaydi.

Bu misollar davomiylik fazasining harakat yoki hodisaning ayni paytda va uzluksiz davom etayotganligini qanday ifodalashini aniq ko'rsatadi.

2. Vaqt Doirasida Mavjudlik

¹ Latipov Aziz Akbaraliyevich, Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi

Davomiylik fazasi vaqt bilan chambarchas bog'liqdir. U, odatda, harakatning ma'lum bir vaqt oralig'ida davom etganligini yoki etayotganligini ko'rsatadi. Ingliz tilida Present Continuous, Past Continuous, Future Continuous kabi davomiy zamon shakllari harakatning ayni bir paytda sodir bo'layotganligini ta'kidlaydi, masalan, They are studying (Ular o'qishyapti) – bu harakat ayni paytda davom etayotganligini bildiradi. Vaqtning ta'kidlash bilan davomiylik fazasi harakatning aniq yoki noma'lum vaqt davomida sodir bo'lishini ifodalaydi.

Vaqt doirasida mavjudlikni ifodalovchi davomiylik fazasiga oid quyidagi misollar harakat yoki jarayonning ma'lum bir vaqt oralig'ida sodir bo'layotganini ko'rsatadi:

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
<i>U bugun ertalabdan beri uy tozalayapti.</i> – Bu jumlada <i>tozalayapti</i> fe'li harakatning aynan bugun ertalabdan beri davom etayotganini bildiradi. <i>Ular hozir loyihada ishlashyapti.</i> – Bu yerda <i>ishlashyapti</i> so'zi harakatning hozirgi vaqtda davom etayotganligini ko'rsatadi. <i>Biz soat uchdan beri yomg'irda yuribmiz.</i> – <i>Yuribmiz</i> fe'li jarayonning ma'lum vaqt oralig'ida, ya'ni soat uchdan beri davom etayotganini anglatadi.	<i>She has been studying since morning.</i> – Bu iborada <i>has been studying</i> davomiy shakli harakatning aynan ertalabdan beri davom etayotganini bildiradi. <i>They are working on the project this week.</i> – <i>Are working</i> ifodasi harakatning ushbu hafta davomida davom etayotganligini ta'kidlaydi. <i>I was reading a book from 2 to 4 PM.</i> – <i>Was reading</i> iborasi harakatning ikki va to'rt orasida davom etgan vaqt oralig'ini bildiradi.

Bu misollar davomiylik fazasining vaqt doirasida qanday ifodalanishini ko'rsatib beradi. Harakat ma'lum bir vaqt oralig'ida uzluksiz davom etayotgan holda ifodalanmoqda.

3. Aspektual Kategoriya Bilan Bog'liqlik

Davomiylik fazasi aspektual kategoriya bilan yaqin aloqada bo'lib, harakatning ichki tuzilishini ta'kidlaydi. Aspekt tilshunoslikda harakatning turli bosqichlarini belgilashda qo'llanilib, davomiylik fazasining mazmunini kengaytiradi. Bu, odatda, harakatning biror nuqtada davom etishi yoki muntazam ravishda sodir bo'lishi orqali ifodalanadi. O'zbek tilidagi “-moqda”, “-yapti” kabi affiksalar va ingliz tilidagi Continuous zamon shakllari davomiylik fazasini ifodalash uchun ishlatiladi.

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
<i>U yozishni boshladi.</i> – Bu jumlada <i>boshladi</i> so'zi harakatning boshlanishini, ya'ni inxoativ (boshlanish) aspektini bildiradi. <i>U yozib turibdi.</i> – Bu yerda <i>turibdi</i> shakli davomiy jarayonni, ya'ni kontinuativ (davomiy) aspektni ko'rsatadi. <i>U yozib bo'ldi.</i> – Bu iborada <i>bo'ldi</i> so'zi harakatning yakuniy bosqichini, ya'ni terminativ (yakuniy) aspektni ifodalaydi.	<i>She began writing.</i> – Bu jumlada <i>began</i> so'zi harakatning boshlanish bosqichini bildiradi (inchoative aspect). <i>She is writing.</i> – Bu jumlada <i>is writing</i> shakli harakatning hozir davom etayotganligini, ya'ni davomiy yoki kontinuativ aspektni ko'rsatadi. <i>She has finished writing.</i> – Bu iborada <i>has finished</i> harakatning yakunlanganligini ifodalab, terminativ (yakuniy) aspektni bildiradi.

Bu misollar aspektual kategoriya bilan bog'liq davomiylik fazasining harakatning turli bosqichlarini (boshlanish, davomiylik, va yakunlanish) qanday ifodalayotganini ko'rsatadi. Aspektual kategoriya bu bosqichlarning ichki tuzilishini belgilab, harakatning qaysi fazada ekanligini aniqroq tushunishga yordam beradi.

4. Aniqlik va Ravshanlikni Taqdim Etish

Davomiylik fazasi orqali ifodalangan harakat yoki jarayon aniq va ravshan tarzda tasvirlanadi, ya'ni u muayyan davrda yoki vaziyatda qanday sodir bo'layotgani tushunarli bo'ladi. Masalan, “Biz kecha bozorlik qilayotgan edik” – bu iborada davomiylik fe'li qilayotgan

edik harakatning aynan qanday bo'lganligini va davom etayotganligini aniq ifodalaydi. Shunday qilib, davomiylik fazasi jarayonning davom etayotganligini aniq va ravshan anglatadi.

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
<i>Men hozir kitob o'qiyapman.</i> – Bu jumlada <i>o'qiyapman</i> fe'li hozirgi paytda davom etayotgan, aniq harakatni bildiradi. Jumla mazmuni jarayonning ayni damda sodir bo'layotganini ravshanlik bilan ko'rsatadi. <i>U bugun butun kun davomida ishlayapti.</i> – <i>Ishlayapti</i> so'zi harakatning aynan bugungi kun davomida sodir bo'layotganligini aniqlik bilan bildiradi. <i>Ular hozir kino ko'rishyapti.</i> – <i>Ko'rishyapti</i> fe'li hozirgi paytdagi uzluksiz jarayonni ifodalab, harakatning vaqtini aniq belgilaydi.	<i>I am studying for my exams right now.</i> – Bu jumlada <i>am studying</i> davomiy shakli hozirgi vaqtda sodir bo'layotgan va aniq maqsadga yo'naltirilgan harakatni bildiradi. <i>She has been working on the project all day.</i> – Bu yerda <i>has been working</i> shakli harakatning aniq vaqt davomida sodir bo'lganligini va hali davom etayotganligini ko'rsatadi. <i>They are having dinner at the moment.</i> – <i>Are having</i> davomiy shakli hozirgi paytda kechayotgan jarayonni aniq va ravshan tarzda ifodalaydi.

Ushbu misollar davomiylik fazasining aniqlik va ravshanlikni qanday taqdim etishini tushuntiradi. Har bir jumlada harakatning sodir bo'layotgan vaqti yoki davomiyligi aniq belgilangan bo'lib, o'quvchi yoki tinglovchi uchun harakatning aynan qachon sodir bo'layotgani ravshan ko'rinadi.

5. Davomiylikning Asosiy Bosqichlarini Ta'kidlash

Davomiylik fazasi harakatning boshlanishi va yakuni o'rtasidagi o'ziga xos jarayon bosqichini ko'rsatadi. Bu bosqichda harakat davom etadi, ammo hali tugamagan. Davomiylik o'z ichida quyidagi ikki bosqichni qamrab oladi: Boshlang'ich davr: Jarayon hali tugamagan, ammo davom etmoqda. Masalan, *U yozyapti* – bu harakatning davom etayotgan bosqichini ko'rsatadi.

O'rtacha davomiylik: Harakat davomiylik bosqichida uzluksiz, to'xtovsiz davom etayotgan holatda. Masalan, ingliz tilidagi *They were walking* jumlasida *were walking* harakatning davomiyligini ta'kidlaydi.

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
<i>U yozib turibdi.</i> – <i>Turibdi</i> so'zi harakatning hozirgi paytda davom etayotganini bildiradi.	<i>She is writing.</i> – <i>Is writing</i> shakli harakatning davomiyligini ko'rsatmoqda.

6. Foni yoki Kontekstual Shart-Sharoitga Taalluqlilik

Davomiylik fazasi ba'zan harakatning muayyan kontekst yoki vaziyatdagi jarayonligini aks ettiradi. Bu holatda, jarayonning davomiyligi harakatning foni, ya'ni kontekstga taalluqli shart-sharoitda davom etayotganligini bildiradi. Masalan, ingliz tilidagi *She is living with her family for now* iborasida *is living* davomiy holatda bo'lib, u doimiy holat emas, balki muayyan vaqt davomida davom etayotgan holatni aks ettiradi.

O'zbek tilida:	Ingliz tilida:
<i>U vaqtincha bu yerda yashayapti.</i> – Bu yerda <i>yashayapti</i> fe'li harakatning davomiyligini bildirsa ham, <i>vaqtincha</i> so'zi harakatning doimiy emas, muayyan shart-sharoitda sodir bo'layotganligini ko'rsatadi. <i>Men hozir shu loyiha ustida ishlayapman.</i> – <i>Hozir</i> so'zi harakatning ayni paytda davom etayotganligini bildiradi,	<i>She is staying with her friends for now.</i> – <i>For now</i> ifodasi harakatning hozirgi vaqtda davom etayotganligini, ammo bu vaqtinchalik ekanligini ko'rsatadi. <i>I am working on this project this week.</i> – <i>This week</i> harakatning ayni shu hafta bilan bog'liqligini bildiradi, ya'ni vaqtincha bir sharoitda amalga oshirilmoqda.

ammo bu harakat boshqa vaqt davom etmasligi mumkin.	<i>They are living in a rented apartment until their house is ready. – Until their house is ready</i>
Ular vaqtincha uyda ta'mirlash ishlarini olib borishyapti. – Vaqtincha so'zi ta'mirlashning doimiy emasligini va ma'lum shart-sharoit bilan bog'liqligini anglatadi.	iborasi harakatning doimiy emasligi, balki vaqtincha holatda ekanligini ko'rsatmoqda.

Bu misollar davomiylik fazasining foniy yoki kontekstual shart-sharoitga bog'liqligini ifodalashda ishlatiladigan til vositalarini tushuntiradi. Har bir misolda jarayon doimiy emas, balki muayyan vaqt yoki sharoitga bog'langan tarzda davom etayotgani ta'kidlanadi.

Davomiylik fazasi jarayonning uzluksiz va vaqt bilan bog'langan bosqichini ifodalaydi. Harakatning davomiy bosqichda ekanligi o'ziga xos til vositalari orqali, aniq vaqt oralig'ida, uzluksiz holatda sodir bo'layotgani ta'kidlanadi. Bu fazaning boshqa aspektual fazalar bilan bog'lanishi davomiy harakatlarning tilda keng ko'lamda ifodalanishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1]. Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press.
- [2]. Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Basil Blackwell.
- [3]. Smith, C. S. (1991). *The Parameter of Aspect*. Kluwer Academic Publishers.
- [4]. Бондарко, А. В. (1983). *Теория морфологических категорий и аспектуальных классов глагола*. Наука.
- [5]. Elliott, J. R. (2000). "The Progressive Aspect in English and Its Cross-Linguistic Equivalents." *Journal of English Linguistics*, 28(3), 256–278.
- [6]. Tatevosov, S. (2002). "The Parameter of Actionality." *Linguistic Typology*, 6(3), 317–401.
- [7]. Latipov Aziz Akbaralievich (2023). *Continuous phase and means of use in Uzbek language*. *Science and innovation*, 2 (Special Issue 14), 398-401. doi: 10.5281/zenodo.10158841
- [8]. Latipov Aziz Akbaralievich *Continuous phase and means of use in Uzbek language // SAI*. 2023. №Special Issue 14. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/continuous-phase-and-means-of-use-in-uzbek-language>
- [9]. Латунов, А. (2023). *Phase in general linguistics. Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(2), 126–128. <https://doi.org/10.47689/STARS.university-pp126-128>
- [10]. Tychiyeva Navbahor Ruzimurot kizi, & Latipov Aziz Akbaraliyevich. (2023). *The relationship of phase with components of aspectuality. Новосты образования: исследование в XXI веке*, 1(10), 333–337.